

I | Oorlogszucht

REBELLIE TEGEN HET SPAANSE BEWIND

De wording van de Nederlandse natie speelt zich af in een jong verleden, van vier of hoogstens vijf eeuwen.¹ Ver voordat de eerste Nederlanders in andere werelddelen verschenen leefden zij hun wreedheid en bloeddorst uitvoerig uit op elkaar. Christenen brachten elkaar grotere verliezen toe dan zij te verduren hadden van moslims en heidenen.

Sinds Luther en Calvijn de grote her- en vervormingen van het christendom waren begonnen, streden protestantse en katholieke godgeleerden in Europa over concrete vragen (hadden Adam en Eva navels?) en ongrijpbare bespiegelingen (wat was de betekenis van de transsubstantiatie tijdens de zegeningen van het brood en de wijn?). Maar ook in de tweede helft van de zestiende eeuw liet dit soort zaken de meeste mensen in de Nederlanden koud: zij zouden rustig katholiek en onder het gangbare gezag van de koning van Spanje zijn gebleven wanneer de nieuwe koning Filips II zichzelf niet had overtuigd dat God hem had voorbeschikt voor de machtige taak om het protestantisme te vernietigen.

Uit zijn Habsburgse erfenis bezat hij heerschappij over de Nederlanden. Zijn vader, koning Karel V, had de eenheid van de provincies tegenover het buitenland weten te handhaven, al werd de wezenlijke eenwording steeds tegengehouden door de verse herinnering aan de eeuwen durende, bijna permanente onderlinge oorlogen tussen de verschillende gewesten. De komst van de nieuwe koning betekende onvermijdelijk een grotere afstand tussen het noorden en het zuiden, want anders

dan zijn vader, die was opgegroeid in de Nederlanden en Frans sprak, destijds de voertaal in de hogere kringen in Noord-Europa, was Filips II opgegroeid in Spanje en hij sprak alleen Spaans.²

Tussen 1555 en 1559 voerde Filips II oorlog met Frankrijk, en dat kostte het Spaanse hof kapitalen. Hij besloot daarom tot een drastische belastingverhoging in de Nederlanden, waarmee de protestanten uiteindelijk zelf het leger voor hun onderwerping zouden bekostigen. Filips II was een vroom katholiek en fel tegen het opkomende protestantisme. Met verdere wetswijzigingen probeerde hij ketters en rebellen te straffen door hen alles af te pakken. Hiermee ontnam hij bovendien de adel en de gewestelijke staten traditionele bevoegdheden, waardoor niet alleen onteigende en gestrafte ketters en rebellen hadden te lijden maar iedere inwoner met bezit.³

Velen kwamen hiertegen in verzet. In 1566 vielen groepen door protestanten betaalde dagloners en paupers uit de sloppenwijken van steden in de Nederlanden kloosters en gebedshuizen aan. Joelend en schreeuwend van pure opwinding vernielden zij altaren, beelden, koorgestoelten, doopvonten, schilderijen, preekstoelen, orgels, misgewaden, liturgische boeken en nog veel meer kunstwerken en cultuurschatten. Deze beeldenstorm kwam voort uit het calvinisme, dat zich in voorgaande jaren vanuit Frankrijk via de zuidelijke Nederlanden op veel plaatsen hecht georganiseerd in een consistorie of kerkenraad van gezeten burgers, naar het noorden had verspreid.⁴ In Amsterdam, Den Bosch en tal van plaatsen brak nu een epidemie van demonstratieve vernielingen van kerkelijke kostbaarheden uit. De plundersaars werkten aan de hervorming van de godsdienst en de samenleving door zichzelf en hun opdrachtgevers met de geroofde schatten van de kloosters te verrijken.

Na deze Beeldenstorm stuurde Filips II een nieuwe militaire gouverneur naar het noorden, Fernando Álvarez de Toledo, de hertog van Alva. Op bevel van Alva's rechtbank – de zogeheten

Raad van Beroerten, populair de Bloedraad genoemd – pakten de Spaanse troepen 6000 tot 8000 Nederlanders op, van wie velen onder de grond of in het vuur verdwenen.⁵ Van 1565 tot 1575 beleefden de Nederlanden het woeligste decennium in hun geschiedenis.

Het Spaanse geweld wakkerde tegengeweld aan. De reden voor de rebellie tegen Spanje was niet van godsdienstige aard, zoals de nationale geschiedschrijving vaak vermeldde, maar zat in de hoge belastingen en de hervorming van de macht. Tegelijk versterkte de dreiging van het juk van de Spaanse Heilige Inquisitie, de rechtbank die was belast met de opsporing en berechting van ketters, de krachten die pleitten voor vrijheid in denken en spreken. De zogenoemde ‘beroerten’, later de Opstand genoemd, vormden het begin van de Nederlandse bijdrage aan de langdurige oorlog tussen rooms-katholieken en protestanten, tussen Zuidwest- en Noordwest-Europa, tussen zeevaarders die toegang hadden tot de andere werelddelen en zeevaarders die het was verboden daarheen te zeilen.

VRIJHEID, EER EN RIJKDOM

In rooms-katholiek Europa was de verovering van de andere werelddelen een voortzetting van de reconquista, de periode in de Spaanse geschiedenis die gekenmerkt werd door de christelijke herovering van het Iberisch schiereiland op de moslims, die werd aangemoedigd en financieel ondersteund door de paus. Vooraanstaande kerkleiders in Portugal en Spanje beweerden dat de onderdrukking en vernietiging van ketters een plicht was voor alle christenen. Zij steunden hierbij op de kerkvader Augustinus, die preekte dat goede christenen de blijde boodschap zelfs met geweld onder de heidenen dienden te verspreiden, uit barmhartigheid, een vorm van medelijden. Dit noemde hij *misericorditer*. Veel godgeleerden verzekerden de Europeanen ook nu dat zij volgens Gods plan in ruil voor hun onzelfzuchtige missiewerk de overzeese rijkdommen verdienden en andersdenkenden tot hun slaven mochten maken.⁶

God stond volgens deze geleerden aan de kant van de Europese veroveraars.

De protestantse Nederlanders en Engelsen kenden deze omvangrijke katholieke theologie van de inbezitting van de wereld aanvankelijk niet. Als onderdeel van de vrijheidstrijd voerde Noord-Europa oorlog met Zuid-Europa om de toegang tot Amerika en Azië te bemachtigen. Zeker hadden de opstandelingen een diepe afkeer van de Inquisitie, overzee zochten zij vrijheid en rijkdom.

De Spaanse koning dacht de noorderlingen economisch te breken door alle havens in zijn rijk voor hun schepen te sluiten. Op zoek naar ander werk compenseerden veel Engelse, Zeeuwse en Hollandse zeevaarders dit verlies van de legale handel met piraterij. Aanvankelijk haalden zij het zilver dus niet zelf bij de Azteken en de Inca's, de specerijen uit Azië, de slaven uit West-Afrika of andere waardevolle zaken uit verre werelddelen, maar verrijkten zij hun persoonlijke en nationale inkomens door te roven wat de Spanjaarden uit Amerika en de Portugezen uit Azië meebrachten. In het laatste kwart van de zestiende eeuw overvielen en beroofden zij jaarlijks tientallen in de Oost en in de West volgeladen schepen die onderweg naar huis waren. Voor de vroegere vrachtvaarders was de kaapvaart daarmee tegelijk een lucratieve broodwinning en een wezenlijke bijdrage aan de bevrijding van het vaderland. Ze vochten met tweezijdig scherpe zwaarden: hun buitnemingen verrijkten het noorden en verzwakten het zuiden. Met de enorme verliezen voor de Spaanse kroon financierden Hollanders en Zeeuwen hun vrijheidsoorlog.⁷

Van doorslaggevend belang voor de opstand tegen Spanje was de leiding van de Duitse edelman en legeraanvoerder Willem (1533-1584), graaf van Nassau, prins van Oranje, de vader des vaderlands. Zijn bijnaam is de Zwijger, niet alleen omdat hij geen Nederlands kon spreken, maar ook omdat hij vaak zijn mond hield om geen vijanden te maken, een tactvol man met veel gezichten. Een huurling van de Spaanse koning drong in

1584 in Delft door tot de prins en verwondde hem fataal met een hoogst modern handvuurwapen. In het voormalige klooster waar de leider van de Noord-Nederlandse rebellen tijdelijk woonde, is nog te zien waar de kogel een scherf uit de stenen wand sloeg.

De rijke gewesten Holland en Zeeland benoemden Willems zoon Maurits (1567-1625), eveneens prins van Oranje en graaf van Nassau, tot stadhouder en legerleider. Vijf jaar later slo-ten Utrecht en Overijssel zich aan en andere provincieën in de Noordelijke Nederlanden volgden. De Republiek der Zeven Verenigde Provinciën was geboren. In deze Republiek behielden de zelfstandige gewesten naast het gezamenlijke leger onder Maurits ieder hun eigen wetten, rechtbanken en gewapende milities.

In 1588 besloot Filips II na vele jaren aarzelen de rebellie in het noorden voorgoed te verslaan. Het plan was eerst Londen te veroveren en te plunderen en vervolgens de Nederlanden te verpletteren. De Spaanse vloot bestond uit 130 schepen met 2431 kanonnen, ruim 7000 matrozen, 19 000 soldaten, 300 priesters en een onbekend aantal vrouwen. Vier galeien werden geroeid door 2088 slaven, merendeels moslims en een paar dozijn protestanten.⁸ De Spanjaarden vochten om de wereldheerschappij, de Engelsen en Nederlanders voor hun leven.

Kort voor het vertrek van de Spaanse vloot stierf de admiraal, en een volstrekt onervaren persoon kreeg de leiding. Door de wanorde aan Spaanse kant, de roekeloze dapperheid van de Engelsen en Nederlanders en met behulp van zware stormen werd de Spaanse Armada, de zogenoemde 'Onoverwinnelijke Vloot', vernietigd.

De Spaanse nederlaag ging als een aardschok door Europa. Iedereen wist dat in deze oorlog zowel godsdiensten als handelsmachten elkaar bevochten. Traditionele zekerheden en overtuigingen vervluchtigden nu Spanje niet langer de heerschappij over de wereldzeeën bezat. De ondergang van de Armada betekende voor de noorderlingen een cruciale overwin-

ning voor hun materiële ontwikkeling, en was bovendien een spirituele victorie van onschatbare waarde. De Engelsen en de Hollanders konden er geen genoeg van krijgen om God te danken voor Zijn stormen. Al in het verre verleden hadden talloze gelovigen⁹ met behulp van bovennatuurlijke krachten veldslagen gewonnen. Hier op de Noordzee koos God duidelijk de kant van de protestanten.

De ondergang van de Armada leidde ertoe dat de Noordelijke Nederlanden en Engeland het initiatief bij de verdere Europese verovering van de wereld van de Spanjaarden en de Portugezen overnamen. De economische macht verschoof van Sevilla en Lissabon naar Amsterdam en Londen.¹⁰ Met de belastinggelden die het noorden niet langer aan het zuiden afdroeg werden snellere schepen en krachtigere kanonnen ontwikkeld en gebouwd. Steeds meer Noord-Europeaanen voeren uit en verplaatsten de oorlog die eerder nog binnen Europa had gewoed naar de wereld overzee. Het protestantse noorden en het katholieke zuiden vochten zo gewelddadig en vastbesloten om de rijkdommen uit de andere werelddelen, dat Europa voorgoed werd verscheurd in een katholiek en een protestants deel.

Nederlanders, Fransen, Engelsen en andere noorderlingen – onderling oorlog voerend, altijd met elkaar in competitie bij de ontwikkeling van nieuwe wapens en tactieken – gebruikten de kennis en ervaringen van de zuiderlingen als bouwplannen voor de eigen overzeese expedities, havens en bestuursvormen. Letterlijk bouwden de Nederlandse koloniale pioniers hun forten op de fundamenten gelegd door de Portugezen, Italianen en Spanjaarden.¹¹

Voor de mensen in de andere werelddelen was de verbroekeling van de Spaanse en Portugese macht geen goed nieuws, want het opstandige Noordwest-Europa kende geen centraal gezag. In steeds meer havens scheepten lokale leiders zich met bendes avonturiers in om overzee op plundertocht te gaan. Honderden werden duizenden, duizenden werden tienduizen-

den – onafzienbare stromen Europeanen namen deel aan de invasie van de andere continenten. Al vlug landden op de kusten van Afrika, Azië en Amerika naast de Zuid-Europeanen nu ook groepen energieke Fransen, Engelsen, Hollanders, Zeeuwen, Vlamingen, Brandenburgers, Denen en andere vreemdelingen op zoek naar fortuin en avontuur. De inheemse mensen waren verlost van hun vorige tirannen, maar moesten nu rijkdommen voor niet één Europese natie maar voor heel Europa opbrengen.

DE VERENIGDE OOSTINDISCHE COMPAGNIE: EERSTE SYNDICAAT VOOR ZEEROVERIJ

Het primaire motief van de Nederlanders om hun schepen met kanonnen te bewapenen was dus de uitbreiding van de oorlog met Spanje van het land naar de zee. Met een officiële vergunning van de regering, de zogenaamde kaperbrief, maakten zij in het gebied van de vijand – ongeveer de hele wereld – geen verschil tussen koopvaart en kaapvaart. Als admiraal-generaal van Holland ondertekende Willem van Oranje al in februari 1570 de eerste kaperbrief. Met dit document, ook commissie- of octrooibrief genoemd, kregen kapiteins toestemming om de oorlog met Spanje naar eigen goeddunken uit te breiden.

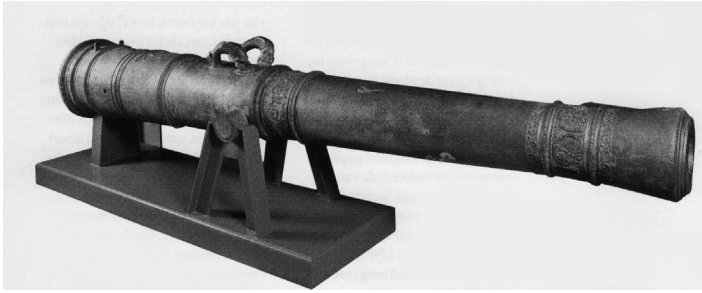
Op die manier gingen in de jaren van de ‘wilde vaart’ – vanaf 1595 tot eind 1601 – vijftien Nederlandse vloten met in totaal 68 schepen onder zeil naar Oost-Indië, merendeels om de Zuidkaap van Afrika en de rest om de Zuidkaap van Amerika door de Straat van Magalhães.¹² Alleen al in 1598 voeren 22 Nederlandse schepen op de wereldzeeën. En al kwamen er daarvan maar twaalf of dertien terug, waarvan nog twee of drie met verlies, de ondernemingsgeest laaide grenzeloos op.

Overal voelden de Hollandse kapiteins zich volkomen in hun recht staan om Portugese en Spaanse schepen en nederzettingen te overvallen. Hun overzeese ondernemingen waren hierbij niet alleen een zaak van profijt, maar ook van levensbelang. Zij riskeerden immers niet alleen om overzee te sterven,

maar ook om thuis in de oorlog te sneuvelen. Hun schepen waren daarom zwaarbewapend, om zo de strijd voor vrijheid en rijkdom vanuit het eigen land naar het gebied van de vijand te verplaatsen.

De bewoners van de Zeven Verenigde Provinciën konden hun felle onderlinge concurrentie thuis overzee niet vergeten. In de tropische Oost moesten Hollanders en Zeeuwen eerder nog bang zijn voor elkaar dan voor Portugezen en Aziaten. De regering van de Republiek, de Staten-Generaal, bestond uit zeven leden, uit elke provincie één. In het bijzonder de advocaat of hoogste ambtenaar van Holland en Zeeland, Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619), probeerde de bezitters en bestuurders van de handelsrederijen te overreden om de krachten te bundelen. Pas wanneer de ondernemers uit alle provinciën zouden samenwerken, konden zij de rijkdommen van de Portugezen en de bevolking in Afrika en Azië overnemen. In Londen had al in 1600 een gezelschap van niet minder dan 800 kooplieden de East India Company (EIC) opgericht. De Nederlanders moesten haast maken.

Uiteindelijk lukte het Van Oldenbarnevelt en prins Maurits van Oranje alle concurrenten onder één vlag te brengen. Op 20 maart 1602 werd de oprichtingsakte van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) ondertekend. Deze nieuwe compagnie kreeg van de Staten-Generaal zoveel lucratieve voorrechten dat beleggers er over het algemeen meteen vertrouwen in hadden. Zo kreeg de VOC het alleenrecht van de vaart en de handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop tot aan de Straat van Magalhães. In de hele Indische Oceaan en Stille Zuidzee – meer dan tweederde deel van de wereld – mochten geen andere Nederlanders handeldrijven of zich zelfs maar bevinden. Dit handelsmonopolie was het bestaansrecht van de nieuwe vennootschap, ‘want’, meenden de Staten-Generaal, ‘anderszins geschapen zou de vaart (op Oost-Indië) tot niets komen’.¹³ Conflicten met Europeanen overzee, Spanjaarden, Portugezen, Engelsen en Fransen, zouden op regeringsniveau via ambassa-

1604: Kanon, brons 391 cm. Gemaakt door de geschutgieterij van Henricus Meurs in Amsterdam in 1604. Een van de 200 kanonnen in de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam. Uit: K. Zandvliet (red.), *De Nederlandse ontmoeting met Azië 1600-1950* (2002).

deurs worden uitgevochten. De geboorte van de VOC was een waarlijk nationale zaak. Het monogram van de dooreengeslingerde letters van de VOC, het eerste wereldberoemde logo van een multinationale onderneming, zou bijna twee eeuwen niet veranderen.

De VOC werd geleid vanuit zes kantoren of Kamers: in Amsterdam, Middelburg, Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam. In elke stad wezen de voornaamste aandeelhouders uit hun midden de bewindhebbers van de Kamers aan. De bestuurders van de zes Kamers bepaalden op hun beurt de leden van de Heeren Zeventien of de Heeren Majores, de VOC-hoofddirectie die eerst in Amsterdam of Middelburg bijeenkwam, en later uitsluitend in Amsterdam. Dit bestuur beraadslaagde en besliste binnenskamers. Over hun beheer van Oost-Indië hoefden zij zich tegenover de vennoten niet te verantwoorden.

Volgens de gangbare vaderlandse geschiedenis was de VOC in hoofdzaak een handelsmaatschappij en als bijzaak een oorlogsmacht. Onderzoekers van de uitvoerig bijgehouden boekhoudingen hebben het tegendeel vastgesteld. De VOC was minder een kapitalistisch handelsbedrijf dan een syndicaat voor zeeroverij, gericht tegen de Spanjaarden en Portugezen.¹⁴ De Com-

pagnie was opgericht voor het welzijn van de aandeelhouders én als oorlogsmachine ter versterking van de jonge en bedreigde Republiek. De regering gaf de voc duidelijk machtiging en opdracht de oorlog met Spanje en Portugal tot in Azië uit te breiden. De voc mocht hierbij verdragen met inheemse vorsten sluiten, forten bouwen en de kosten voor garnizoenen aan een landstreek opleggen, schepen bewapenen, rechtspreken en veel meer. Feitelijk mocht zij alles doen, behalve een van Nederland afgescheiden staat stichten.

Oorlog en 'handel' raakten nauw verknoopt.¹⁵ Met vereende kracht konden de handel in Afrika en Azië en de oorlog met het Spaans-Portugese rijk nu in één onderneming worden voortgezet. De slimme en groothartige Van Oldenbarnevelt smeedde niet alleen de reders – die tijdens de jaren van de wilde vaart voor zichzelf en nu voor de voc voeren – maar de gehele natie aaneen door allen aan de oorlog met de aartsvijand te laten verdienen. Bij de oprichting kon iedereen aandelen in de voc kopen, en een succesvolle kaapvaart betekende voor alle aandeelhouders meer dividend. De voc investeerde vanaf het begin daarbij aanzienlijk meer in de militaire macht dan in de handelsgoederen. In de twee eeuwen dat de voc bestond, van 1602 tot 1795, behoorde in Azië steeds 60 tot 70 procent van het personeel tot de krijgsmacht. Anders gezegd: de voc stuurde met elke koopman-boekhouder twee soldaten mee.¹⁶

KAAPVAART EN HET RECHT OP BUIT

Een eerste bloeiperiode van de Nederlandse kaapvaart was de lange Gouden Eeuw, van 1580 tot 1720, toen zeehelden en zeerovers de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden tot het machtigste en meest gevreesde land ter wereld maakten. Bijna jaarlijks veroverde de voc langs de kusten van de Atlantische en de Indische Oceaan Portugese forten en bezittingen. Al vlug bezat de Compagnie op de zeeroute van West-Afrika tot Japan een netwerk van steunpunten. Veel geroofd kapitaal werd hierbij geïnvesteerd in nieuwe reizen en nieuwe forten.

Wanneer Nederlandse kapiteins Portugese schepen overvielen en met lading en al in beslag namen, noemden Portugezen dit natuurlijk diefstal en eisten ze hun eigendommen terug. Voor de bestuurders in Holland was het een probleem dat ook voc-aandeelhouders uit doopsgezinde kring, overtuigde voorstanders van geweldloosheid, bezwaar maakten tegen de winsten uit de kaapvaart.

Zo veroverde Admiraal Cornelis van Heemskerck op 25 februari 1603 in de Straat van Malakka het Portugese schip Santa Catharina. Het grote schip (een kraak of *carraca*) en de lading, waaronder 1200 balen zijde en stapels kisten met Chinees porselein, brachten als oorlogsbuit in september 1604 in Amsterdam een mooie prijs op. Maar sommige aandeelhouders dreigden daarna buiten de voc een eigen, minder gewelddadige handelsvaart naar Oost-Indië te organiseren.

De voc-directie vroeg daarom de rechtsgeleerde Hugo de Groot (Grotius) (1583-1645) om de kaapneming schriftelijk te verdedigen. De 22-jarige geleerde schreef een briljant boek in het Latijn, *De Iure Praedae* (1604-1605), *Over het recht op buit*. Van de klassieken en de kerkvaders citeerde hij uitspraken die de zeeroof van de opstandige Nederlanders rechtvaardigden. Zijn boek was een bewijs dat de officiële zeestroppers juist bijdroegen aan de opbloei van de welvaart, de wetenschap en de kunsten. Met zijn pleidooi voor kaapvaart en mensenhandel werd Grotius de eerste ideoloog van de Nederlanden.

Grotius betoogde kort gezegd dat de Portugezen de Nederlanders het recht om naar Oost-Indië te varen hadden ontnomen en de Nederlanders ter compensatie de vijand mochten benadelen door zijn schepen en goederen te roven. Getoetst aan de theorie van de oorlog waren zowel het Nederlandse verzet tegen de Portugezen als de kaping van de Santa Catharina volkomen wettig en rechtvaardig.¹⁷

In dit werk spoorde De Groot alle soorten protestanten aan om in de andere werelddelen profijt en buit te gaan zoeken. Hij maakte propaganda voor het bijna-geloofspunt dat zij konin-

gen en pausen tegelijk bestreden door naar Indië te zeilen.¹⁸ De pausen ontleenden hun wereldse gezag aan een daad van de Romeinse keizer Constantijn, die in de vierde eeuw zijn macht over het westerse keizerrijk aan de Heilige Stoel had geschonken, de zogenoemde Donatie van Constantijn. Paus Alexander vi, 'het ongoddelijkste monster van zijn tijd' noemden protestanten hem later, had met dezelfde autoriteit in 1493 de wereld verdeeld tussen Spanje en Portugal, een beslissing die met aanpassingen werd opgenomen in het Verdrag van Tordesillas.¹⁹ Dit verdrag hielp de vrede te bewaren tussen Spanje en Portugal toen zij als enige Europeanen over de wereldzeeën voeren. Het bepaalde meer dan een eeuw het internationale recht voor zeevaarders in oorlogs- en vreedetijd. Maar voor de gereformeerde Hugo de Groot bezat de paus van Rome geen enkel gezag en deze afspraken tussen de Heilige Stoel en de Spaanse en Portugese koningshuizen waren volgens de Hollander – met enige omhaal van woorden – dan ook niets dan grootspraak en misplaatste geldingsdrang.

De eerste twee eeuwen van de Nederlandse ondernemingen overzee beweerde geen kapitein, koopman, ziekenzorger of soldaat in dienst van de voc of de wic dat hij naar de andere kant van de wereld was gezeild om het christendom onder de heidenen te verspreiden. De christelijke zendingsplicht die volgens Spanjaarden en Portugezen de eerste reden was voor hun verre reizen, ondersteund met bibliotheken vol aansporingen door pausen en andere godgeleerden, zei Hollandse en Zeeuwse protestanten niets. De donatie of schenking van keizer Constantijn van het wereldse gezag over Europa aan de paus kenden de protestanten als een vervalsing van het Vaticaan. En de verdeling van de wereld door de paus in een Spaanse en een Portugese helft had Hugo de Groot net als andere calvinisten beschouwd als een waanbeeld dat met volle religieuze overtuiging van Gods goedkeuring en de grootst mogelijke militaire macht diende te worden bestreden.

De voc-directie was hem dankbaar voor de juridische on-

dersteuning van de nationale kaapvaart tegenover een kleine groep aandeelhouders met bezwaren. Met de juridische onderbouwing van de opstand tegen de Spaanse koning en de paus van Rome spoorde *De Iure Praedae* een nieuwe groep Europeanen aan om overzee op avontuur uit te gaan. Iedereen had het recht de vrije wereldzeeën te bezeilen: *mare liberum*. De zeevaarders uit de Republiek vochten niet uitsluitend voor zichzelf maar voor alle noorderlingen. Overal waar Portugezen of Spanjaarden de doorvaart van de Noord-Europeanen belemmerden, stonden zij in hun recht hun kanonnen te gebruiken.

Naarmate de winsten toenamen verstomde de tegenstand. De weerstand tegen de kaapvaart luwde al snel bij de heldere hemel van de winsten.

DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE: TWEEDE SYNDICAAT VOOR ZEEROVERIJ

In 1609 leidden besprekingen tussen de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën en Spanje in Antwerpen tot een wapenstilstand die bekendstaat als het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Beide partijen hielden het grondgebied dat ze al bezaten. Over Oost-Indië werd niets besloten, daar duurde de oorlog voort.

Tijdens deze wapenstilstand bereidden Hollanders en Zeeuwen zich voor op een harde voortzetting van de oorlog. Als onderdeel hiervan werd drie maanden na het aflopen van het bestand op 3 juni 1621 de West-Indische Compagnie (wic) door de overheid opgericht, een tweede onderneming die werd opgezet voor de kaapvaart. Evenals bij de voc berustte de macht van de wic op een monopolie. De Compagnie verwierf in ruil voor een aandeel in de winst van de Staten-Generaal het recht van alleenvaart op de westkust van Afrika, uitgezonderd Kaap de Goede Hoop, dat al vroeg een bunkerplaats voor voc-schepen was, plus heel Amerika. In 1624 nam de wic het beheer van de Nederlandse fortjes en handelsposten van de voc in West-Afrika over, waarna alle particuliere ondernemingen er werden ontbonden.

Uiterlijk hadden VOC en WIC veel van elkaar weg, maar ze verschilden in wezen sterk. Aan de VOC was particulier initiatief voorafgegaan dat door de overheid was gebundeld. Bij de WIC lag het initiatief juist bij de overheid en richtte zij bovendien Kamers op in gewesten die nooit overzeese handel in de West hadden gekend (zoals Groningen), maar die wel het nodige kapitaal moesten inbrengen. De WIC was openlijk een nieuwe organisatie voor de strijd tegen Spanje. Het hoofddoel was het 'infesteren' van de vijand: zoveel mogelijk Spaanse en Portugese schepen en bezittingen in Afrika en Amerika plunderen en vernielen. Kaapvaart en verwoesting in het Atlantische gebied en de Caraïben zouden de tegenstander verder verzwakken en de Republiek versterken.

De WIC was een waarlijk nationale onderneming die begon met een vloot van 26 schepen en 3300 opvarenden. De WIC-kapiteins waren zeerovers die – net als alle kaapvaarders – plunderden met toestemming en onder toezicht van de Staten-Generaal en de prins. Zij verkochten hun buit gewoonlijk in een thuishaven en dienden naast hun eigen gewin dus ook het vaderland. Maar thuis in Vlissingen, Middelburg, Rotterdam, Amsterdam of een ander Nederlands zeeroversnest genoten kaperkapiteins, hoeveel 'prijzen' zij ook binnenbrachten, een lager maatschappelijk aanzien dan de kapiteins en commandanten van de landsmarine, naar wie zij zich in hun voorkomen graag modelleerden.

De WIC had het vooral gemunt op de Spaanse zilveralgoenen uit Honduras, uit Mexico en van Terra Firma, het vasteland van Venezuela en Colombia. Elk jaar kwamen de drie vloten tegen eind augustus ter hoogte van Florida bij elkaar. Gezamenlijk brachten zij als de oppermachtige *armada de platas* de rijkdommen van Amerika – goud, zilver, suiker, huiden, verfstoffen – naar Europa.

Nederlanders hebben vanaf de eerste reizen bij het zakendoen met de mensen in Afrika, Azië en Amerika kanonnen en geweren gebruikt die in feite waren meegebracht voor de oorlog met de Spanjaarden en de Portugezen. De eerste zeventiende-eeuwse verkenningstreken in de Stille Zuidzee maakten de Nederlanders meteen duidelijk dat hoewel de eilandbewoners rappe zeilers en zwimmers waren, zij met hun bewapening van werpkeien weerloos waren tegen scheepskanonnen en musketten. Deze inzet van buskruitwapens tegen de inwoners van andere werelddelen was eerst een bijkomstigheid, maar bleek al vlug onmisbaar te zijn.

Dankzij de oorlog met Spanje en Portugal beleefden scheepsbouw, wapensmeedkunst, instrumentenbouw, boek- en zeekaartendruk in de Nederlanden gelijktijdig snelle ontwikkelingen. Technische uitvindingen in de scheepsbouw, zoals de geschutspoort en de plaatsing van rijen kanonnen op de dekken, leidden tot de bouw van varende forten die gevaarlijk voor Spaanse en Portugese schepen en steden waren en volstrekt oppermachtig tegenover Afrikaanse en Aziatische plaatsen en vaartuigen. Wie verzet bood werd weerloos vanuit de verte aan flarden gebombardeerd door de beste kanonnen ter wereld. Dit soort beschietingen met langeafstandswapens op mensen die zich niet met geschut konden verweren bleef door de eeuwen heen de gebruikelijke manier waarop Europeanen zich in de andere werelddelen toegang verschaften en hun wil oplegden. De enorme verschillen in aantallen slachtoffers weerspiegelen de ongelijke bewapeningen.

Een vroeg drama van deze ongelijke bewapening vond plaats tijdens de eerste Nederlandse wereldomzeiling onder admiraal Olivier van Noort (1558-1627). In september 1598 voer een eskader van twee schepen en twee jachten het Veerse Gat uit, om gezamenlijk in Zuid-Amerika aan de grenzen van het Spaanse rijk nederzettingen en schepen te plunderen. Onderweg in de Straat van Magalhães bleken de Nederlanders net zo gemak-

1599: De doding van de bewoners van Sint Martha- of Patagonseiland in de Straat van Magalhães op 25 november 1599, gravure van De Bry. Uit: Olivier van Noort, *Om de wereld. De eerste Nederlandse omzeiling van de wereld onder leiding van Olivier van Noort, 1598-1601* (1602).

kelijk mensen als pinguïns te doden. In zijn boek *Omzeiling van de ganse klood des aardbodems* schreef Van Noort dat zij op 25 november 1599 op een klein eiland tussen de zuidpunt van Patagonië en Vuureiland aan land gingen. De plaatselijke bevolking dacht de indringers vreedzaam te stemmen door hun dode pinguïns toe te werpen. De Hollanders dachten dat ze werden gestenigd en schoten met hun musketten. Een veertigtal verschrikte inheemsen vluchtte een grot of spelonk in. Van Noort meldt ijskoud: ‘We schoten de mannen dood, toen kwamen daarbij enige vrouwen en kinderen, en daar vielen velen dood en gekwetst, waarna wij vier knechtjes en twee meisjes meenamen.’²⁰ Over de kinderen volgen geen berichten, waarschijnlijk stierven zij al snel. Onder de Nederlanders liep niemand enig lichamelijke letsel op.

Tal van voc-admiraals veroverden in de Oost fort en steden op de Portugezen. In Azië vocht de voc op veel plaatsen

tegen de Portugezen als bondgenoot van een inheemse vorst. Wanneer een plaatselijk leger en de voc-soldaten gezamenlijk de Portugezen hadden verjaagd, waren de nieuwkomers niet zelden elke belofte om de macht te delen 'vergeten'. De geschiedenissen van alle Europese naties hebben het gemeenschappelijke kenmerk dat zij overzee vaak volmaakt eerloos optraden. Op veel plaatsen is hard gevochten. Nederlandse historici lieten de Hollandse en Zeeuwse voc-officieren destijds graag reizen in 'gewapende handelsschepen', terwijl Portugezen, Engelsen en anderen dezelfde vaartuigen beschreven als 'handeldrijvende oorlogsschepen'.

De voc beheerde al snel een intercontinentaal netwerk van fortjes en handelsposten, 'factorijen' of 'loges'. In eerste instantie waren de meeste gebouwen in Azië afgenomen van Portugezen, maar de voc was zelf ook een ijverig bouwheer van bolwerken. Uitgaande schepen waren vaak bevracht met bouwmaterialen voor forten. En het merendeel van het voc-personeel bestond dan wel uit matrozen en soldaten, onder de meutes rabauwen en avonturiers bevonden zich ook ontwikkelde bouwkundigen. Op sommige plaatsen waren de voc-kantoren eenvoudige stenen pakhuizen, maar op de meeste locaties lag de handelswaar opgeslagen in een fort dat werd beschermd met kanonnen.

De Nederlanders die rond 1600 in de andere werelddelen aankwamen waren zoals alle Europeanen gevormd in hun eeuwenoude traditie van extreem geweld tegen de vijand. Al drukten de kosten van de strafexpedities zwaar op de winst, de Compagnie kon de inkoop van muskaatnoot, foelie en kruidnagel en alleenverkoop van zout, opium, textiel en andere producten slechts handhaven met geweld. Het voortdurend buitensporige geweld van de superieur bewapende invasielegers tegen de meestal weerloze inheemse bevolking loopt als een bloedrode draad door de overzeese geschiedenis heen. Nederlanders veroverden op alle continenten gebieden waaruit zij de oorspronkelijke bewoners grondig en voorgoed verjoegen.